

הרב זלמן נחמיה גולדברג
בית-הדין הגדול, ירושלים

בדין מספר חוטי התכלת בציצית

שנינו במנחות ריש פרק התכלת (לח ע"א): 'התכלת אינה מעכבת את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת'.

וברש"י (שם ד"ה התכלת אינה מעכבת את הלבן): 'ואע"ג דמצוה לתת תכלת ב' חוטיין ולבן שני חוטים בציצית, כדמפרש לקמן, אפ"ה אין זה מעכב את זה'. ובתוס' (שם ד"ה התכלת) כתבו וז"ל: 'מצוה לתת ב' חוטיין תכלת וב' חוטיין לבן, ומשמע, לכאורה, דאין זה מעכב את זה, שאם הטיל שני חוטיין מן האחד יצא וכו'. אבל בקונטרס פירש: אי עבד ארבעין תכלת או ארבעתן לבן – יצא. וכן אנו נוהגים. ובגמרא (מ ע"א) מוכיח כן – 'והלא כל המטיל תכלת בסדינו אינו אלא מן המתמהיין, ומפרש דאיסוריה – גזירה משום קלא אילן, ופריך – לא יהיה אלא לבן'. משמע, דאי הוי לבן, אין כאן איסורא, אע"ג דבלא הני דקלא אילן איכא שני חוטיין לבן וכו'. ועוד צריך טעם, מנלן דכי לית ליה, אלא או לבן או תכלת, דלא מיפטר בתרי חוטיין לחודייהו, עד דרמי ד' ? ושמא, משום דדרשינן, 'גדיל' – שנים, 'גדילים' – ארבע, בין יש בו מין אחד בין יש בו שני מינים. וקצת קשה, הא דאמרי' בגמרא: 'אם הקדים תכלת ללבן – יצא, אלא שחיסר מצוה. מאי 'חיסר מצוה' ? אילימא, 'חיסר מצוה' דלבן, וקיים מצוה דתכלת, לרבי עיכובי מעכבא אהדדי' – משמע, דאי לא מעכבא ניהא, אלמא – אע"ג דחיסר מצוה דלבן, קיים מצוה דתכלת בב' חוטיין. ויש לומר, דלהכשיר תכלת, מיהא מהני לבן, דקרינא ביה: 'גדילים ד'. וא"ת, ומנלן דבעינן ב' חוטיין לבן וב' חוטיין תכלת, דילמא א'גדילים' קפיד קרא, אפילו חד מהאי וג' מהאי ? ויש לומר, כיון דתרי מיני בעי רחמנא, סברה הוא שיהיו שוויין. ועוד, 'פתיל תכלת' כתיב, ו'פתיל' – משמע תרי, כדדרשינן פרק בא לו (יומא עב ע"א) וכו'. ולבן, נמי לא פחות מתרי, דקדיש טפי וכו'. ומיהו, טעם זה ד'פתיל', לא יתכן וכו', והכא על כרחין לא משמע תרי, כדמוכח בספרי בפרשת שלח לך ובפרשת כי תצא: 'ועשו להם

ציצית', שומע אני חוט אחד בפני עצמו? ת"ל 'גדילים', כמה גדילים נעשין? אין 'גדיל' פחות משלושה חוטים, כדברי בית הלל, משמע, דמ'פתיל' לא הוה שמעינן, אלא חד וכו'. וצריך לומר, שחולק על הש"ס שלנו, דמשמע דחד מתכלת מהני וכו'. ועוד, תניא בספרי: ב"ש אומרים ד' של צמר וד' של תכלת וכו'.

ויש לעיין לשיטת רש"י ותוס', מה הדין בעשה שלשה חוטים שלמים של לבן, שהם ששה חוטים, וחוט אחד שלם של תכלת, האם קיים מצות לבן, או שלא קיים, לא לבן ולא תכלת? תכלת לא קיים, שהרי צריך שני חוטים. ולבן לא קיים, שהרי כשאין תכלת, צריך להטיל ד' חוטים של לבן, ואם יש לו רק חוט אחד של תכלת, נמצא שאין כאן קיום מצות תכלת, וצריך ד' חוטי לבן. אף, שאם הטיל שנים לבן ושנים קלא אילן, קיים מצות לבן, התם היינו טעמא, שחוטי קלא אילן הם בעצם לבן, שכל שאינו צבוע בתכלת הבא מחלזון, אינו נידון כתכלת, אלא כלבן, ונמצא שיש ד' חוטי לבן. אבל כשחוט אחד הוא תכלת, אין תכלת נידון כלבן, וחסר כאן חוט אחד של לבן.

תדע, שאין התכלת נידון כלבן. שאם עשה כל הד' חוטים תכלת, לדעת חכמים, קיים מצות תכלת, ולא קיים מצות לבן, ולדעת רבי, לא קיים לא מצות לבן ולא מצות תכלת, שהוא סובר, שהתכלת והלבן מעכבין זה את זה. ואם איתא, שכל תכלת הוא גם לבן, נמצא שבד' חוטי תכלת, יש לו ב' חוטי תכלת, וב' החוטים האחרים של תכלת ידונו כלבן. ובע"כ, שתכלת הבא מחלזון אינו נידון כלבן.

וא"כ, כשיעשה אחד מהחוטים תכלת, הרי אין כאן ד' חוטים של לבן.

אכן, נראה שקיים מצות לבן. וזה, לפי מה שכתבו התוס', שהעושה שנים לבן ושנים תכלת, והקדים את התכלת, שלא קיים מצות לבן, ומ"מ קיים מצות תכלת. והסבירו התוס', שכיון שיש שנים תכלת כדין מצות תכלת, על אף שחוטי הלבן אינם כשרים, מ"מ הלבן אינו מעכב את התכלת. ואף על פי שכשאין לבן כלל, צריך ד' חוטים של תכלת, מ"מ מה שצריך ד' חוטים, אינו אלא לקיים את הדין של 'גדילים', וזה מתקיים בשני חוטי לבן, על אף שאינם כשרים למצות לבן.

אף אנו נאמר, שכשיש שלש חוטי לבן וחוט אחד תכלת, הרי יש לו שני חוטי לבן, שהוא מספר החוטים הצריך לקיום מצות לבן. ומה שצריך עוד שני חוטים,

זה אינו אלא לקיים דין 'גדילים', ולזה כשר גם כשהאחד הוא לבן והאחד הוא תכלת.

ועתה נבא לדעת הרמב"ם (פ"א מהל' ציצית ה"ו): 'ויהיה אחד משמונה החוטים חוט תכלת והשבעה לבנים'.

ובהשגת הראב"ד ז"ל: 'טעות הוא זה, אלא השנים של תכלת והששה לבנים', עכ"ל.

ובהלכות ג'ד' כתב הרמב"ם ז"ל: 'נמצאו במצוה זו שני ציוויים, שיעשה על הכנף ענף יוצא ממנה, ושיכרוך על הענף חוט תכלת, שנאמר 'ועשו להם ציצית ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת'. והתכלת אינו מעכב את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת. כיצד? הרי שאין לו תכלת, עושה לבן לבדו, וכן אם עשה לבן ותכלת, ונפסק הלבן ונתמעט עד הכנף, ונשאר התכלת לבדו – כשר'.

ובכס"מ כתב ז"ל: 'ומשמע לי, שרבינו אינו מפרש כפירוש רש"י [מה שאמרו בגמ': 'הא תינח לבן דאינו מעכב את התכלת אלא תכלת דאינה מעכבת את הלבן מאי היא], אלא הכי מפרש לה: התינח לבן דאינו מעכב את התכלת, שאם עשה חוטי לבן אע"פ שלא כרך עליהם תכלת יצא, אלא תכלת דאינה מעכבת את הלבן מאי היא, דמשמע שאם לא הטיל אלא חוט תכלת בלבד יצא, ואי אפשר לומר כן, דהא קרא כתיב: 'ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת' – משמע שאין מקום לפתיל תכלת, אלא א"כ יהיה ציצית, דהיינו לבן. ואסיקנא: 'לא נצרכה אלא לגרדומין, דכיון דמעיקרא היו לבן ותכלת כי איגרדום [שעשה לבן ותכלת ונפסק הלבן ונתמעט עד הכנף ונשאר התכלת לבדו כשר], עכ"ל.

ונראה, שרש"י ורמב"ם נחלקו בשני דברים:

האחד, שלדעת רש"י, קושית הגמ' 'הא תינח לבן, שאינו מעכב את התכלת, תכלת, דאינה מעכבת את הלבן, מאי היא', היא לדעת רבי, הסובר שלבן ותכלת מעכבין זה את זה, אבל לחכמים לא קשה, שלדבריהם עשה לבן לבד – קיים מצות לבן, עשה תכלת לבד – קיים מצות תכלת. ואילו לדעת הרמב"ם, הקושיא – איך יתכן, שתכלת לבד יהיה כשר היא גם לחכמים.

השני, שלדעת רש"י, קושית הגמ' 'תכלת, דאינה מעכבת את הלבן, מאי היא', היינו, איך יתכן לרבי, שלבן בלא תכלת יהיה כשר, ומתרצת הגמ', שאיגודם התכלת ונשאר הלבן. ולהרמב"ם, 'תכלת, דאינה מעכבת את הלבן, פירושו, שתכלת כשר בלא לבן.

והנה, דברי הכס"מ שכתב, שתכלת בלי לבן לא יתכן שיצא בו, דהא קרא כתיב: 'ונתנו על ציצית הכנף' – משמע, שאין מקום לפתיל תכלת, אלא א"כ יהיה 'ציצית', דהיינו לבן, ניתן לפרש בשתי דרכים:

האחת, שבודאי אם עשה תכלת לחוד בלי לבן, לא קיים מצות ציצית כלל, שהרי לא קיים המצוה – ליתן תכלת על ה'ציצית', שהיא חוטים לבנים.

השניה, שלדעת הרמב"ם, אם עשה תכלת בלי לבן, לא קיים מצות תכלת, שהרי מצותה היא ליתן פתיל תכלת על הלבן, ואילו בכולו תכלת, אין כאן פתיל תכלת על ה'ציצית', שהיא חוטים לבנים. אבל קיים מצות לבן, שגם תכלת היא צמר, ומה שהוא צבוע בתכלת, אינו מבטל ממנו ענין לבן. ורק שלא מתקיים, שינתן התכלת על הלבן, כשהכל תכלת. ולפי"ז, אם יעשה הכל תכלת, יקיים מצות לבן, ולא יקיים מצות תכלת. ולכן מקשה הגמ', היכא משכחת לה, שיועיל תכלת בלא לבן בתור לבן.

ובחידוש הגרי"ז על מנחות (דף לח ד"ה שם בתוס') כתב להסביר מה שפירשו שם בתוס' ד"ה אלא לגרדומים, שכל שעשה שמונה חוטים ואחר כך נתקלקלו, אם נשארו ארבעה חוטים שלמים, הם גרדומים כשרים, אבל אם נקרעו חמשה חוטים, שלא נשארו שנים שלמים – הציצית פסולה. והקשה הגרי"ז, מה טעם הדבר, הרי גם כשאין לו תכלת ועושה הכל לבן, צריך שמונה חוטים לבנים. א"כ מאי נפ"מ בין ב' לד', או דנימא דאפילו אי איגרדמו כולם יהיו כשרים, או שיצטרך שישארו כולם, ואפילו חוט אחד דאיגרדמו יפסל.

ותירץ, שיש שני דינים בציצית:

האחד, שלמדים מ'גדיל גדילים' שיעור מנין ציצית של 'גדיל גדילים'. ואין זה שיעור מנין של קיום מצות ציצית, אלא דזהו דין בחפצא של ציצית, דצריך שיהיה 'גדיל גדילים', וזהו נקרא ציצית.

השני, דין מנין הצריך לקיום מצוות ציצית וקיום לבן ותכלת. וזה דכתבו התוס' לעיל, מנלן דבעו ב' חוטי לבן, וכן דלמא א' גדילים' קפיד קרא, ואפילו חוט אחד ממין אחד והשאר ממין שני. ותירצו ב' תירוצים: האחד, כיון דב' מינים בעי רחמנא, סברה הוא שיהיו שוין. והשני, 'פתיל תכלת' כתיב, ו'פתיל' משמע – שנים, ולבן צריך שנים, שקדיש טפי מתכלת.

ולכן צריך שישארו שני שלמים, ששיעור קיום המצוה הוא שני חוטים [ולכן אם נשאר שני חוטים, שהוא קיום מצוה של לבן או של תכלת, מועיל מדין גרדומין, שדין גרדומין מועיל לענין החפצא של הציצית, אבל לא לענין מנין החוטים, אלא אם נשארו שני חוטים] וכו'.

והרמב"ם בהלכות ציצית (פ"א ה"א) כתב, דמנין החוטין אין להם שיעור מן התורה. ודבריו צ"ע טובא, וכמו שהקשו המפרשים, הרי מפורש בגמ' הלימוד על ד' חוטים. וכן צ"ע מה שהביא הרמב"ם (שם הל' ד'), שיוצאים בלבן בלי תכלת, ואילו שיוצאים בתכלת בלי לבן, לא הביא אלא בגרדומין, שאם נפסק הלבן ונשאר התכלת – כשר. וכן מה שהביא הרמב"ם (שם הל' יח), שאם נפסק חוט אחד מעיקרו פסול, ואם נשאר כדי עניבה – כשר, אם נפסקו הלבן ונשאר התכלת.

ותירץ הגר"ח, שהרמב"ם מודה, שצריך ד' חוטים, שהם שמונה, כדי שיהיה חפצא של ציצית, אבל כדי לקיים מצות לבן ותכלת, בזה אין מנין מן התורה וכו'. ואפשר, דלדעת הרמב"ם דבגרדומין של תכלת מקיים ג"כ דין לבן, דלבן נקרא ציצית, וגם בתכלת לבדו יכול לקיים מצוות לבן, דבמאי גרע משום דצבען תכלת, אלא דתכלת לבדו, להרמב"ם, לא שייך דין תכלת, דתכלת לבדו, לא נקרא תכלת. אבל היכא דמדין גרדומין איכא תכלת, א"כ גם לבן אפשר שקיים. (וכנראה שכוונתו לומר, שתכלת לא גרע מלבן, ומקיים מצות לבן בתכלת, ורק אם לא יהיה לבן, לא יקיים מצות תכלת, שכך הוא דין התכלת – שיכרוך אותה על הלבן, וכשאין לבן לא שייך המצוה, וצ"ע).

עכ"פ, אם נאמר כן, נראה, שאם יעשה לדעת הרמב"ם שני חוטי לבן ושנים של תכלת, יקיים בזה גם מצות לבן וגם מצות תכלת. שגם אם נאמר, שלהרמב"ם

צריך ג' לבן, מ"מ גם התכלת נחשבת ללבן, כל שלא כורך אותה על הלבן. וגם אם לא נאמר כן, אלא התכלת אין לה המעלה של לבן, מ"מ נראה, שמה שצריך ד' אינו אלא לקיים דין 'גדילים', אבל מדין חוטיין, אין להם מניין מן התורה, וכדי לקיים החפצא של ציצית אין הפרש בין לבן לתכלת.

והנה הסמ"ג (מצות עשה כ"ב) וכן הרע"ב במשניות (מנחות פ"ד מ"א) כתבו וז"ל: 'התכלת אינה מעכבת את הלבן, אע"ג דמצוה לתת שני חוטי לבן ושני חוטי תכלת או חוט אחד של תכלת ושלושה חוטיין של לבן, ואם נתן ארבעתן של תכלת או ארבעתן של לבן יצא, עכ"ל. והנה, לשון זה, קשה לומר שהוא לשון ספק, אלא נראה יותר, ששני האופנים כשרים – גם שנים לבן ושנים תכלת, וגם אחד תכלת ושלושה לבן. ובע"כ, שהם סוברים כדעת הרמב"ם והראב"ד, שרק פתיל אחד הוא של תכלת, ומ"מ גם שנים של תכלת – כשר. שאין דין של ג' לבן, אלא כשסך כל החוטים הם ד', שמקיים בזה דין 'גדילים' – מהני, או שגם תכלת לא גרע מלבן. אלא שא"כ צריך לומר, שגם ג' תכלת ואחד לבן – כשר. ואולי אין הכי נמי.

אכן, הב"י (בסימן י"א ד"ה מצות) כתב על הסמ"ג: 'ונראה דלא בעי למיחש לפלוגתא במלתא דלא נפקא לן מידי בהאי זימנא, וה"ק, פירוש ד' חוטיין בכנף, למר ב' של לבן וב' של תכלת, ולמר ג' של לבן ואחד קצתו של תכלת, עכ"ל. ונראה, שהב"י בא לפרש, שבאמת מספקא ליה להסמ"ג. רק שלא נחית למיחש, כיון שאין נ"מ בזה"ז, ולכן לא כתב לשון ספק. אכן, לפי מה שכתבנו, מיושב לשון הסמ"ג והרע"ב.

ומעתה, דעת הרמב"ם ור' שמואל בן חפני, שצריך חוט אחד של תכלת. דעת רש"י ור"ת וסמ"ק, שצריך ב' חוטי תכלת. דעת הסמ"ג והרע"ב, לדעת הב"י, מספקא להו, ולדרכנו שניהם כשרים.

ואם נסביר כמו שכתבנו בר"ח הלוי, יוצא שאם יעשה שנים לבן ושנים תכלת, גם להרמב"ם כשר, ויוצא גם ידי לבן וגם ידי תכלת. אכן אם לא נאמר כר' חיים, יוצא שכך היא המצוה – שיהיו שבע לבן, או, לדעת הראב"ד – שלושה חוטים, שהם שש לבן ואחד תכלת. וכפי שביאר במשכנות יעקב בסימן י"ג, שהרמב"ם

מפרש, שגדילים הם לבן ופתיל הוא אחד. ופירושו של 'פתיל' – שהוא הכורך. וא"כ לדבריו, אם יעשה שני לבן ושני תכלת, יהא חסר חוט אחד לבן, ואינו מקיים לא לבן ולא תכלת, אם לא נאמר שתכלת הוא גם לבן. ואם יעשה כדעת הרמב"ם, נראה שהלבן יקיים גם לדעת התוס', אבל לא יקיים תכלת לדעת התוס' והראב"ד.

אכן, המשכנות יעקב מכריע כדעת הרמב"ם. וכך נוטה דעת הגר"א בביאור הגר"א לשו"ע. והנה, יש לומר, שיש לעשות כדעת רש"י והתוס', שיש בדבר ס"ס, שמא הלכה כרש"י ותוס', ואת"ל שהלכה כהרמב"ם, שמא כסברת ר"ח, שגם להרמב"ם יוצא במצות לבן ותכלת.

אמנם, לפי מה שכתב האבני נזר (או"ח סימן תפ"ד אות יב) איו זה פשוט, וז"ל: 'והנה דבר זה, אם במצות עשה מועיל ס"ס, אינו ברור. כי לדעת הרמב"ם, דספיקא לקולא, יש לפרש הטעם, שס"ס היינו ספקא דרבנן ולקולא וכו'. וכל זה באיסור, אבל במצות עשה, שהתורה ציוותה ליקח אתרוג, צריך להיות אתרוג ודאי. וכמו שתירוצו האחרונים מההיא דחולין [כונתו לתירוץ החו"ד בסימן ק"י שהקשו להרמב"ם הסובר, שספק דאורייתא מן התורה לקולא, א"כ איך הוכיחו מעולה, שהולכין אחר הרוב, אולי טריפה הוא (חולין י"ב)]. ועל זה תירץ החו"ד, שרק בספק איסור סובר הרמב"ם, שמותר מן התורה. והטעם, שהתורה מדברת על ודאי איסור, ולא דיברה על ספק, ולכן מותר. אבל במצות, אדרבה התורה אמרה ליקח אתרוג, היינו ודאי ולא ספק].